

A SZÖVETKEZETI GONDOLAT RÉGMÚLTJÁBÓL ERDÉLYBEN

CSETRI ELEK

Az örök emberben jelen lévő jó, a lelkiismeret és az önérdek mindig azt diktálja, hogy közösségekben éljünk, dolgozzunk és segítsünk bajba jutott társainkon. Azért foglaltatik benne a keresztény jócselekedetről szóló tanítástól a céhek társas szellemén és a cserkészek egymás kölcsönös támogatásán át a katonák bajtársiasságáig és a jelenkori nagyméretű szerveződések segélynyújtási programjáig az emberiség, az összefogás és segélynyújtás eszméje. Ilyen mélyen gyökerezik az emberiség múltjába a gazdasági összefogás, szövetkezés, csírájában maga a szövetkezet gondolata. Ezen mit sem változtat az, hogy az utolsó háromnegyed évszázadban a totalitárius politikai rendszerek súlyosan visszaéltek e nemes gondolattal és szándékkal.

Az alábbiakban a szövetkezeti gondolat csíráit próbáljuk számbavenni Erdély területén egészen 1848-ig. Felmérésünk alatt elsősorban a forrásokból, a céhszabályzatokból, bányatársulati írásokból kell kiindulnunk, amennyiben a régebbi feldolgozások legtöbbje a társadalmi kérdéseket, a segélynyújtás útját-módját – ami minket mindennél jobban érdekel – egyáltalában nem vagy alig érinti.

1. Joggal fogalmazza meg a népi szólásmondás, hogy „Nem szóval, de pénzzel jó a segítség” – az emberi társadalom gyámolító készségének anyagi vonzata a segélynyújtás legváltozatosabb formája, közülük pedig nem utolsó a sorban a pénzbeli támogatás. Magának a szövetkezetnek a modern meghatározása, hogy szövetkezetnek „meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg kölcsönösség alapján ezek előmozdítására alakul. Ide tartoznak nevezetesen: az előlegezési- és hitelegyletek, a nyersanyag közös beszerzésére, közös raktár tartására vagy közös termelésre alakult egyletek, a fogyasztási egyletek, lakásépítő társaságok, a kölcsönös biztosító társaságok.”¹

Az egymással szövetkező ember annál szervezettebb anyagi támogatási formákat alakított ki, minél magasabb fejlődési szakaszába lépett. A középkori ipar érdekvédelmi szerveződései – „a céhek” – keresztény hitben gyökerező

1 Vallasek Magdolna Márta: A szövetkezeti jog története és fejlődése Erdélyben. *Közgazdász Fórum*, 2003. szeptember. 7.

szabályzatokba foglalták társulási szándékukat. Mivel a céh egyben a vallásos egyesület szerepét is betöltötte, *fraternitasnak*, *confraternitasnak* (testvérség) is nevezték. A középkorban alakult céhek célja az egy városban lakó iparúzóknak önálló szakmai, érdekvédelmi egyesületbe szervezése, a kifogástalan készítmény előállításának biztosítása a képzés útján, a feldolgozandó nyersanyag beszerzése és az áru piacának kiépítése és védelme volt. Mikor Rajka Géza céhtörténeti munkáját megírta, bevezetőjében úgy vélte, hogy: „az összes középkori, de főként magyarországi céhek keletkezésük szempontjából közhatalmi támogatás mellett erkölcsi alapon felépült kartellszerű ipari szövetkezesek gyanánt foghatók fel.”² Világos tehát, hogy a szövetkezet és a céhek meghatározása között lényeges különbség van, azonban a céheknek is vannak olyan funkciói, amelyek a szövetkezet fogalmába benne foglaltatnak. Azért a következőkben a céhek szabályzatainak és működésének azokkal a vonásaival is foglalkozunk, amelyek a szövetkezeti gondolatban megtalálhatók és a szövetkezet előzményének tekinthetők.

Mínálunk a céhek kezdetei a XIV. századra, az Anjou-korra vezethetők vissza, virágzásuk pedig Zsigmond és a Hunyadiak idejére. Az első hiteles erdélyi céhlevél 1376-ból való. Ebben a szászok hét széke a Szebenben, Segesvárt, Szászsebesen és Szászvárosban működő céhek számára részletes céhszabályzatot ad ki. Valamennyi jelentős uralkodónk, a magyar királyok („régikirályok”), később pedig az erdélyi fejedelmek az ipar fejlődésére, a céhek megerősítésére különös gondot fordítottak.

Céheink fejlődésében a nyugat-európai vonások érvényesülnek, természetesen megfelelő helyi sajátosságokkal. Ugyanis Erdély természeti adottságainak megfelelően itt a mezőgazdasági nyersanyagból készült termékek feldolgozása dominált (mészáros, tímár, szűcs, varga, csizmadia, ács, kádár, asztalos, szabó és más mesterségek), ugyanakkor a gazdag nemes- és színesfémek lelőhelyeinek köszönhetően az ötvösség és rézművesség. A régióban, vasban szegény lévén, a vassfeldolgozás, vasművesség, lakatosmesterség, kézművesség kevésbé volt fejlett. A finomabb megmunkálást igénylő iparágak helyett a kovácsmesterség a háztartás és mezőgazdaság igényeit elégítette ki (ekeél, ásó, kapa, sarló, kasza stb. készítése).

Mohács megtörte iparunk fejlődését. A politikai változások és hadiesemények, a török uralom, a közlekedés bizonytalansága, a háborúk és pusztítások nem kedveztek a gazdasági virágzásnak, sőt többnyire pangást és visszaesést okoztak. A mélypontot a Basta-kor jelentette. Megrázó, de igaz nagy erdélyi történésszünk 17. század elejére vonatkozó megállapítása: „Méltán felsóhajt-

2 Rajka Géza: *A kolozsvári szabó céh a XV–XVI. században*. Kolozsvár, 1913. 8.

hattak a szegény erdélyiek, hogy országuk olyan volt eddig, mint egy dúsan termő paradicsom s úgy éltek benne, mint a nyulak a káposztáskertben; most az igavonó barmok elpusztultak, a földművelés pangott, az iparúzés megszűnt s a régi gazdaság és bőség helyébe nyomor és ínség költözött.”³

Az Erdélyi Fejedelemség igazán nagy uralkodói idején a gazdasági élet előrelépett. A nehézségek-változások ellenére az élet nem állt meg: mihelyt politikai konszolidáció köszöntött be és Erdély élére alkalmas, szakavatott fejedelem került, a fejlődés érzékelhető jelei mutatkoztak. Ennek rendjén Báthory István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korában a mesterségek, az ipar és kereskedelem ismét virágzásnak indul. Céhszabályzatok sora születik, megjelennek a céhuniók. Ezzel párhuzamosan a bányászat és ipar külföldi szakemberekkel gyarapodott. Külön színt jelent a morva anabaptista mesteremberek betelepítése Alvincre, akik virágzó iparágakat honosítottak meg (finom agyagipari termékek, posztóművesség stb.).

A II. Rákóczi György szerencsétlen végű lengyelországi hadjárata után következő pusztítások megrázkódtatták ugyan az Erdélyi Fejedelemség gazdaságát, de I. Apafi Mihály korában az egyensúly ismét helyreáll. Az 1690-nel kezdődő Habsburg-érával a tartomány már új helyzet előtt áll, iparának egyre inkább nagy kihívásoknak kell megfelelnie. A „haldokló Erdély” korszakában vagyunk, amikor maguknak a céheknek a helyzete is megváltozik. A gazdasági-társadalmi változások következtében egyes iparágak válságos helyzetbe kerülnek (kardcsiszárság, nyeregkészítés, ötvösség stb.), mások differenciálódnak, kiszélesednek (szabóság, bőrfeldolgozás, lábbeli-iparágak stb.). Ugyanakkor, az erősödő mezővárosoknak és a „nemes városoknak” hála, itt az ipar, a céhszerveződés előrehalad (Torda, Kézdivásárhely, Zilah stb.). A felvilágosult abszolutizmus kihatásaként bizonyos központi, állami ellenőrzés érvényesül („commisarius” intézménye), a céhszabályzatok fokozott egységesülése, uniformizálódása következik be, ugyanakkor sokoldalúsága is megfigyelhető.

2. Megjelenésük időszakában a céhek élete és szabályzata mélyen a középkor szellemiségében gyökerezett, a keresztény hitelveken alapult. Az egyik legrégebb idevágó írásos emlék, a XIV. századi firenzei céhstatútum, az elsők között a fenti eszmét így fejezi ki: „A keresztény tanítás apostola mondotta, hogy mindnyájan legyünk testvérek Krisztusban, ezért akik követik és lehetőségük szerint követni óhajtják Pálnak ezen szent szavait, eltávoztatni törekszenek az e céhhez tartozó emberek szívéből és eszéből azt, ami az igaz és legkedvesebb szeretet ellen van.”⁴

3 Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*. Budapest, 1913. I. 63. Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. VI–VII.

4 *Európa és Közel-Kelet. IV–XV. század*. Egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Középkor. I/1. kötet. Szerk. Jónás Ilona. III. kiadás. Budapest, 1981. 326.

Kezdetben szakmai jellegük mellett a céhek vallási tömörülésként jelentkeznek. A középkor virágzó szakaszában, sőt fejlettebb korszakukban is a céhek a kereszténységben gyökerező gondolatrendszerhez kötődtek. Számptalan jel mutat erre. Az egyes céhekre volt bízva a szentegyházak oltárainak őrzése és gondozása, gyertyákkal való ellátása. Az 1475. évi megújított kiváltságlevele szerint a kolozsvári szabó céh tartja fenn a szentegyházban a Mindszentek tiszteletére emelt oltárt.⁵ A kolozsvári takácsok jogait megerősítő 1479. évi szabályzat szerint őket illeti meg a szentegyház Szentlélek tiszteletére emelt oltárának szolgálata („mindegyik mesterember tartozzék alázattal szolgálni a Szentlélek oltárán, amelynek védnökségét lelkeink üdvössége végett tiszteljük.”⁶ Nagyszében, Segesvár, Szászsebes és Szászváros 1376. évi céhszabályzata értelmében a bírságok egy részét az Isten dicsőségére szentelt templomi gyertyák vásárlására fordították.⁷ A keresztényi szeretet gondolata és gyakorlata jóformán valamennyi céhszabályzatunkból kisugárzik. Nyilvánvaló, hogy a reformáció változást eredményezett. A lutheránus, református és unitárius vallás megjelenése után a katolikus hitre jellemző tartalom és szimbólumrendszer megváltozik, s anélkül, hogy a haladást megtörné, az egyházak közötti harc a céhekben is jelentkezik.

Lévén, hogy a céhek igazi otthonai a városok voltak, kölcsönöségi viszony alakult ki a céh és város között. A városi önkormányzatokban a céhek jelentős, gyakran vezető szerepet játszottak. Nem egy derék céhmestert választottak meg a város főbírájának, a mai értelemben vett polgármesterének. Gyakran jó módú céhmesterek adnak szállást magának a fejedelemnek.

Hagyományos és közösségi volta magyarázza, hogy a céhekre fontos szerep várt a hon- és városvédelemben. Közismert, hogy a bástyák vagy a városfal meghatározott szakaszainak védelme és gondviselése az egyes céhek tagjaira volt bízva. A kolozsvári szabók említett XV. századi megerősítésében is ott szerepel, hogy az ősök intézkedéséből az ő feladatuk volt a város erődítései délkeleti szögletbástyájának védelme, melyet ők láttak el fegyverrel, ágyúval, puskaporral és minden felszereléssel.⁸ Céhükről is nyerte a kolozsvári szögleterőd a Szabók bástyája elnevezést, melyet megújító erdélyi fejedelmünkről a város magyarsága ma is Bethlen-bástyaként emleget. A szűcsök külön érdeméül hozza fel kiváltságlevelük, hogy a Kolozsváron a Monostor utcában lévő bástyatornyot ők látják el hadiszerekkel, ágyúkkal, védművekkel, és munkájukkal erősítik a védművet. Ismeretes az is, hogy a kolozsvári városfalakat megerősítő bástyákat az azokat

5 Szádeczky: i. m. I. 45.

6 *A céhes élet Erdélyben*. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Bukarest, 1981. 67.

7 Szádeczky: i. m. II. 9.

8 Uo. I. 45.

védelmesző ötvösökről, takácsokról, csizmadiákról, csiszárokról és más céhekről neveztek el. Hasonlóképpen más városokban is a bástyákat és városfalakat az egyes céhek védelmezték, és azok védelmezőiről nyerték nevüket.

A céhek szabályzatai és működésük ismérve szerint a mesteremberek egyéni műhelyeire épültek, azok egyéni termelőmunkáját szervezték, szabályozták és védelmezték, mégis több olyan vonás található bennük, amely túlmutat az individuális jellegzetességeken. A céhek ugyan egy szűkebb iparúzó csoport szakmai érdekvédelmi szervezetei voltak, mégis az összetartozás, összetartás, összefogás, közösségi gondolat és annak nyomában járó társas élet a céhek működésének alapelvei közé tartozott és önkormányzattal járt együtt. Mindez kitűnik a céhszabályzatok betűiből és paragrafusaiból, de mintegy mozgatórugóként benne van ezen ipari törvények lelkében, szellemében, mondanivalójában, tartalmában.

A termelési folyamat első állomásának tekinthető, hogy az anyag, nyersanyagbeszerzés biztosítása érdekében a céhek igyekeztek megfelelő vidéki háttérről gondoskodni, azért a hatókörükbe tartozó vidékeken az elővásárlást törvényesen vagy szokásjog alapján biztosították maguknak. Példaként említhető, hogy a XIV. században már céhbe szerveződött kolozsvári szűcsöknek előjoguk volt báránybőr és vadbőrök vásárlására. A következő században a kolozsvári tímár céh nyer olyan kiváltságot, hogy előttük senki ne vásárolhasson nyersbőrt.⁹ A nagybányai mészárosok és hentesek 1574., 1579. és 1587. évi rendtartása szerint a környéken nevelt szarvasmarhákat nem volt szabad másutt eladni.¹⁰ A borosjenői csizmadiamesterek 1646. évi céhszabályzata a bőrvásárlást korlátozta. Egy céhmesternek nem volt szabad három készbőrnél többet vásárolnia, ha nagyobb mennyiségű bőr („feles bőr”) várt eladásra, azt a céh számára foglalták le, és az osztotta fel az igénylő tagok között.¹¹ Nem a vásárlásnál, hanem az eladásnál élveztek prioritást a szatmári kereskedőcéh tagjai (1705).¹²

A kollektívum, a közösségi gondolat, a szövetkezés eszméje a mindennapi gyakorlaton felülemelkedve, gyönyörű formában nyer kifejezést az egyes céhszabályzatokban. Legszebben talán mégis a kolozsvári Szabó Ifjú Mesterek 1766-os rendszabályaiban jelentkezik e gondolat a következő tartalmas mondatban: „Mivel mind az emberi tisztességes józan okosság, mind pedig az naponként való jó példák mutatják és ugyan tapasztalhatóképpen tanulságul is adják az emberi társaságban az jó rendtartást igen méltónak, illendőnek, sőt hasznosnak is lenni; mely nemkülönben mint az legeltető étel és ital szokta az érzéken testet táplálni, úgy minden tisztességes társaság is a jó rendtartásokkal

9 Szádeczky: i. m. I. 33., 43., 45.

10 Uo. I. 119.

11 *A céhes élet Erdélyben.* 219.

12 Uo. 226.

szokott élni, tápláltatni és ugyan épülni egyszersmind, melyet ugyan erősít amaz bölcs értelem is, úgy mint: a jó rendtartás lelke minden dolognak.”¹³

Végső soron az egy szakmát folytatók céhszervezete kölcsönösségen alapuló közösségi szerveződés volt. Méginkább az a gyakori érdekvédelmi forma, mikor több városi rokonszakma együttesen alkotott egy céhet és alkotott megfelelő szabályzatot. A számos példa közül hadd ragadjuk ki a berethalmi szabók, ácsok, kádárok, fazekasok, kerékgyártók, takácsok és vargák 1589. évi kiváltságlevelét és a besztercei nyereggyártók, csiszárok és kerékgyártók 1545. évi privilégiumát.¹⁴ Középkori céhtömörüléseinkben a kovácsokkal egy céhbe tartoztak a tükészítők, üstművesek, kocsigyártók, övkészítők, kardművesek és lakatosok.

A céhek közötti szolidaritás magasabb formájának tekinthető több város azonos mesterséghez tartozó céheinek szövetsége, a céhunió. A XVI. századtól kezdve a különböző erdélyi városok céhei összefogtak, hogy együtt állapítsák meg a nyersanyagok árát, közösen harcoljanak a kontárok és falusi iparúzők ellen, együtt szabályozzák a termelés folyamatát és az értékesítés ügyét. A céhunió nagyobbára a szász városok céheire jellemző. A királyföldi vargák 1560-ban kiadott céhszabályzata szerint a céhunió felölelte a nagyszebeni, segesvári, medgyesi, szászsebesi, besztercei, nagyenyedi, szentágotai, nagysinkí, kóhalmi, szászkezdí és szászvárosi vargák céheit. De számos helység mesteremberei voltak tagjai a szász kádárok céhuniójának (Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Kolozsvár, Szászsebes, Nagysink, Szentágota, Nagykapus, Szászkezd, Berethalom, Kis- és Nagyselyk és Ecel). Látható, hogy szász helységeken kívül más erdélyi városok is a céhunióhoz tartoztak. A jelenség még feltűnőbb a szűcscéhek szövetsége esetében. Az erdélyi szűcscéhek szövetségének 1577-ben tagjai voltak nemcsak királyföldi városok (Nagyszeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, hanem a megyei és székelyföldi mezővárosok is (Torda, Nagyenyed, Marosvásárhely).¹⁵

3. Az összefogás és szolidaritás jegyében a céhek nemcsak az ipari munkaszervezés, termelés és piac biztosítása javára alkottak cikkelyeket, hanem szintúgy a céhtagok kölcsönös érdekvédelmére és támogatására is. A szövetség egyik alap gondolata, az önszegélyezés, a céhek szabályzatában minduntalan fellelhető.

Mikor a céhszabályzatok azt az elvet mondják ki, hogy „mind a tisztességes okosság, mind pedig és főképpen Istenhez és atyafiához való szeretet” a beteg, munkaképtelen, előregedett társ „gondviselésére”, „gyámolítására”, megsegítésére szövetkeznek. Hiszen a céhrendszer társadalmi célja, erős szervezete és tekintélye egyaránt azt sugallta, hogy a céhek tagjai segítsenek bajbajutott társukon.

13 Szádeczy: i. m. II. 160.

14 Uo. II. 326.

15 *A céhes élet Erdélyben*. 18–19, 29.

Mikor egy céhmester anyagilag, pénzbelileg szorult helyzetbe került, a céh saját alapjából segítette ki, hogy mesterségéhez szükséges nyersanyagot vásároljon. A céhnek gondja volt arra, hogy munkaképtelenség, betegség vagy rokkantság esetén segílyt vagy kölcsönt nyújtson a bajbajutott társnak. A kolozsvári csizmadiák és tímárok között hosszú ideig folyó versengés után például 1520 körül megegyezés született, hogy az a csizmadiamester, aki megromlott látása miatt nem folytathatja szakmáját, megélhetése biztosítására tímársággal, bőrfeldolgozással is foglalkozhasson, és a kikészített bőr eladásával is szabadon segítsen magán. Azt pedig, aki a szabályzatnak ellenszegült, súlyos büntetéssel sújtották, aminek egy része a fiskust, a kincstárat, más része meg a várost illette meg.¹⁶ Nyilvánvalóan egymás támogatását kívánta a „dicséretes szép egyenes egyezés” és a „mindenkor hasznos jó rendtartás”, amiről a zilahi csizmadiacéh 1759. évi szabályzata beszél.¹⁷ A fenti nemes gondolatok, a segítségnyújtás és önszegélyezés jegyében alkották meg a céhek saját anyagi alapjukat: a céhládát, a társládát, a pénztárat, ahova a mesteremberek, legények és inasok befizetéseiből, a kiszabott bírságokból befolyt összeget őrizték. A „czéh ládáját” Kolozsváron már a XVI. századtól kezdve írásos hivatkozások emlegetik. A kolozsvári szabólegények és inasok 1502. évi szabályzatában már szerepel a társláda („pix”), melyből az elhalálozott céhtag temetésére pénzalapot biztosítanak.¹⁸ A társláda azonban annyira általánosan elterjedt pénzforrás volt, melyet jószerével minden céhszabályzat emleget. A céhládát olyan tisztelet övezte, mint egy testületi, közösségi szimbólumot. Azért a brassói kötélverők 1613. évi szabályzata bírsággal sújtotta azt a személyt, aki a nyitott céhláda előtt kacagott vagy fecsegett.¹⁹

A céh társládájának alapja különböző hozzájárulásokból gyűlt össze. Először is a céhbe fogadott inas („apród”) felvételekor „szegődtetési díjat” fizetett, melynek fele a társládának jutott. Mikor a felszabadult inas legénnyé lépett elő, ismét taksát fizetett a céhnek. Mikor a vándoréveket befejezte és hazatért, a legényt mesteresztendőre bocsátották, és remeknek nevezett munkadarabot kellett bemutatnia. A remekelés után a legénynek meg kellett fizetnie a céhbe állási díjat és mesterasztalt (lakoma) kiállítására, s csak azután vált ifjú mesterré.²⁰ A díjak meglehetősen magasak voltak, és belőlük jelentős összeg folyt be a társládába. Azonkívül, amennyiben a céh bármely tagját a szabályzatok áthágásának vétkében találták, az illetőnek kisebb-nagyobb bír-

16 St. Pascu: *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*. București, 1954. 325–326; Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története I–III. kötetéhez*. I. 350–352.

17 Kovách Géza: *A zilahi céhek története*. Bukarest, 1958. 173.

18 Szádeczky: i. m. II. 30.

19 *A céhes élet Erdélyben*. 140.

20 Uo. 44–51.

ságot kellett fizetnie. Szokásban volt a céhtagok időszakonkénti befizetése is, ami különösen a céhlegények társaságára volt jellemző.

A céhekben meghonosodott társládán kívül a céhlegények külön is alapítottak társládát. Az intézmény korai voltára világít rá a kolozsvári szabólegények 1502. évi statútuma, mely nemcsak külön társaságukról beszél, hanem arról is, hogy annak megfelelően külön társládájuk is volt. Társaságuknak 1554-ből fennmaradt szabályzatuk is volt, melyet 1766-ban és 1678-ban megújítottak. A kolozsvári ötvöslegények 1532-ben ugyancsak külön társasággal rendelkeztek.²¹ A zilahi tímárlegények 1807. évi szabályzata értelmében a tímár „Mester Legényeknek jó rendbe hozásokra” egyletük volt és annak külön társládája, melynek kezelése a mesterlegényeket illette meg, ellenőrzése pedig a céhmestereket. A második cikkely így rendelkezik: „Légyen a Társaságnak egy Ládája, melyben a Társaság jövedelme conserváltasson s ezen Ládának gondviselésére rendeltessenek a Nemes Czéh által választott Atya és Béjáró Mesterek; ezen két Mesterek pedig a Dékányoktól minden kántorba számot venni kötelesek lesznek, mely Dékányokat közönségesen a Tímár Legények válasszanak, a két Előljáró Mestereknek meg edgyezésekből, a kántor közben pedig új dékány ne választasson.”²² A céhrendszer utolsó időszakában a társládát külön megbízott (commisarius) ellenőrizte, ezt a rendszert az Erdélyi Gubernium is szabályozta.²³

Nem véletlenül kezelte a pénzt is tartalmazó céhláda kulcsait rendszerint egy vagy két tekintélyes céhmester („atyamester”, „dékány”, titkár), a pénz felhasználását és elszámolását keményen ellenőrizték. A pénzalap szigorú kezelésére jellemző, hogy a társláda gyakran két zárral volt ellátva, az egyik céhmesternél vagy másik tekintélyes tagnál állott, a másik kulcs pedig egy következő mesternél. Felnyitásokor rajtuk kívül jelen kellett még lennie a céh két tagjának.²⁴ Az Erdélyi Gubernium 1807. évi általános céhszabályzata megszabta: „A czéh ládája álljon mindenkor az első czéhmaster házában s gondviselése alatt, úgy mindazáltal, hogy a ládának második koltsát a viczeczéhmaster magánál tartsa. Ezen két személyeknek azonban szabad nem léssen más két mesterember jelenléte nélkül a ládát megnyitni.” Hasonló értelemben intézkedett az Erdélyi Gubernium az 1807. évi szabályzata hídvégi macedoromán fejtőfestők szabályzatában; azt is megszabta, hogy a céhmester idejének leteltével a céhmester „a czéh ládáját minden hozzátartozandó eszközökkel együtt czéhnek visszaadni tartoznak.” A szabályzat minden bizonnyal régebbi szokásrendszert tükröz. A szentágotai kereslegényeknél az volt szokásban, hogy „az öreglegé-

21 Szádeczky: i. m. I. 203., 211.; II. 30., 47.

22 Kovách: i. m. 194. A szövegben előforduló „kántor” szó negyedéves időszakot jelent.

23 *A céhes élet Erdélyben.* 271.

24 Szádeczky: i. m. II. 212.

nyek negyedévenként adjanak számot a /rájuk bízott/ pénzről, a bevételekről és kiadásokról...”, a társládát őrző öreglegénynek pedig egymagában nem volt joga a pénz felől rendelkezni (1740. évi szabályzat 12. art.).²⁵

Tisztáznunk kell, hogy az társládába gyűjtött pénzt – a kimondott szakmai, mesterségbeli költségek fedezésén kívül – milyen társadalmi célra is fordították. Annál időszerűbb a kérdés, mert a segélyező, önszegélyező jelleg a társláda intézményét a szövetkezet egyik jellemző vonásával rokonítja. Hiszen a bevett szokás szerint a begyűjtött krajcárok-at-forintokat nemcsak a céhélet mindennapi szükségleteire fordították, hanem abból támogatták segéllyel vagy kölcsönrel a bajbajutott céhtagokat és azok hozzátartozóit.²⁶ Részletezve a közös pénzből történt kifizetéseket, megpróbáljuk azok társadalmi rendeltetését tisztázni.

Azt csak megemlíthetjük, hogy az ünnepi alkalmakkor (így a legény mesterré avatásakor, „céhasztal”, „céhpohár” céljaira) a legények társládáját is igénybe vették. A pénznek hasonló célú igénybevételét a szabályzatok megengedték ugyan, de tiltották a társláda közpénzének könnyelmű elherdálását. Hasonló értelemben intézkedik a nagyszebeni vargalegények társulásának 1556. évi rendtartása: „Az öreglegények ne járjanak rá a ládára, hogy tetszésük szerint abból pénzt vegyenek ki, hanem ha ki akarják nyitni a ládát, úgy vegyenek maguk mellé egy vagy két legényt.”²⁷ 1807. évi statútumuk szerint a zilahi tímár céh mesterlegényeinek társládájából fedezték a legények közös akaratából rendezett multság költségét is, azzal a kikötéssel, hogy a kivett pénzszege nem lehet nagyobb a tőke háromnegyedénél.²⁸ Úgy tűnik, hogy a társláda pénzalapjának nyakló nélküli igénybevétele végig gondot okozott, ezért az Erdélyi Gubernium 1807. évi céhszabályozása kimondta, hogy „a céh cassájából ételre, itálra és vendégségekre semmi költség ne tétessék, hanem az afféle céh cassájában lévő pénz betegek, szűkölködő mesterek, szegény özvegyek és azoknak árvái, úgy a minden segedelem nélkül lévő beteg legények és inasok számára” fordíttassék, valamint a céh közköltségeire.²⁹

A minket közelebről érdeklő kifizetések első formája a hitelnyújtás volt, de esetenként a hitelnyújtás és a támogatás, segély együtt, egymást kiegészítve jelentkezett. Előbb már szóltunk arról, hogy amennyiben a céhmester nehéz anyagi helyzetbe került, a céhládából kölcsönt nyújtottak számára nyersanyag vásárlására. De hitelt adtak a céhtagoknak akkor is, mikor a céhtagok valamelyikét betegség, munkanélküliség vagy aggság sújtotta és nehezítette életét.

25 *A céhes élet Erdélyben.* 251–252.

26 Szádeczky: i. m. I. 93., 199., 206., 211.

27 *A céhes élet Erdélyben.* 93.

28 Kovách: i. m. 196.

29 *A céhes élet Erdélyben.* 277–278.

A nagyszabeni vargalegények 1556. évi szabályzata szerint a céhlegényeknek is nyújtottak hitelt, megszabták azonban, hogy addig, amíg az illető a hitelt vissza nem fizeti, nem kártyázhat.³⁰ Leggyakrabban a beteg céhtagoknak nyújtottak segítséget. Szinte nincsen olyan céhszabályzat, ahol ne szerepelne a segélynyújtásnak ez a formája. „A legnemesebb és leghumánusabb intézkedése a céhnek a betegek segélyezéséről és ápolásáról szóló gondoskodás. A szegény sorsú beteg mestert és legényt költséggel látták el a céh pénztárából, azon reményben, hogy ha felgyógyul, visszafizeti. Ha szükség volt rá, ápolót is rendeltek mellé” – írja Szádeczky.³¹

Hasonló célkitűzés található a kolozsvári szabólegények 1502. és 1554. évi szabályzataiban, ugyanúgy az ötvöslegények 1532. és 1640. évi cikkelyei között.³² Pontosabban szólva, a kolozsvári szabólegények 1502. évi szabályzata szerint, ha egy mesterlegény megbetegszik és 14 napig nem tud dolgozni, a társládából segélyt kell neki juttatni, de azt felépülése után meghatározott idő elmúltával vissza kell fizetnie. A zilahi mesterlegények szervezettségére vet fényt, hogy betegség esetén a társládából kölcsönt biztosítottak a tagtársnak. („Ha valamely Legény meg betegednék és annyira el erőtlennülne, hogy magát sem bírhatná, éjjel-nappal két-két legény legyen mellette, a kik szorgalmasan reá gondot viselni kötelesek lesznek, hogy ha a szükség úgy kívánnya; sőt, ha betegségében az ő költségében meg fogyatkozna, a Ládából huszonöt vagy ötven karczárt adgyanak neki költsön és ha meg gyógyul annakutána tartozzék a költsönzött pénzt négy hétre meg fizetni”, ha erre nem képes, kérjen halasztást. A társládából fedezték az elhalt legény temetésének költségeit is.³³

A céhek közötti szolidaritásból következett, hogy a nem helyi, idegenből jött vándorlegényeket is támogatták. Az 1807. évi Erdélyi Gubernium által Kolozsváron lévő céheknek kiadott szabályzat régebbi szokásrendet rögzíthet, mikor ilyen értelemben intézkedik. Abból kiindulva, hogy a vándorlegény a céhmesternél száll meg, az gondoskodik ellátásáról és segíti munkához, a szabályzat kimondja: „Hogyha pediglen gazda és munka teljességgel nem találta-tik, akkor a vándorlegény három napnál tovább a szálláson és városon is ne mulasson, ne tekeregjen, hanem a legények ládájából is 35 krajczárok úti költségül adatván, vándorlását követni tartozik.”³⁴ Egy székelyföldi, de Felső-Fehér vármegyéhez tartozó falu, Hídvég macedoromán fejtő (pamutfonal) festői 1807. évi céhszabályzatában benne foglaltatik, hogy ha „az úgynevezett

30 *A céhes élet Erdélyben.* 95.

31 Szádeczky: i. m. I. 231.

32 Szádeczky: i. m. I. 211.

33 Kovách: i. m. 197.

34 Szádeczky: i. m. II. 219.

bujdosó vagy mesterségtanulás végett vándorló idegen mesterlegények, ha Hídvégre érkeznek, azok nem vendégfogadóba, hanem az atyamester házában szálljanak, aki is ezen legényeknek egy krajcárért szállást adni köteles.”³⁵

A szövetkezeti rendszerhez közelített a céhek történetének az a mozzanata, ami a legények társládája egyik vonásában megfigyelhető. A kolozsvári szabó céh „ifjú mesteri társasága” 1678-ban alkotott rendszabálya a tagok részesedését is előírta. Íme a XXX. cikkely szó szerinti szövege: „Ha mikor a becsületes társaságnak felesebben és bővebben vagyon jövedelme, pénze az szükséghez képest, a becsületes társaságnak nagyobbik s azon egyez meg, hogy vagy rész szerént vagy egészen mindenestől, az mint az alkalmatosság hozza közöttök, hogy felosztassék, tehát az többi is tartoznak reá hajolni s annak engedni és egyenlő sorssal igazságosan felosztani.”³⁶ A társládából nemcsak hitelt nyújtottak, hanem szükség esetén segítyt is juttattak a rászorulóknak. A kolozsvári ötvösök 1561. évi szabályzata szerint (XXVIII. art.), hogyha a mesterek közül valakit hosszú ideig tartó betegség sújt vagy megnyomorodnék és a mesterek segítségére akarnak lenni, a segítyt az egész céh közönséges jövedelméből fedezzék. Az előregedett, munkaképtelen mester mellé a céh kiségitő, jó képességű legényt rendelt.³⁷

A kolozsvári szabócéhnek is volt „Ifjú Legényi Társasága”, mely a céh által választott két bejáró mester (assessor, Besitzer) felügyelete alatt állott, de bizonyos önkormányzattal rendelkezett. Határozat született, hogy „legyen a legényeknek egy céhládájok, ehhez rendeljenek két mestert avagy Besitzer és két legényt, akiket dákányoknak (öreg legény, Altknecht) hívtak, kik a ládára gondot viseljenek, abba a pénzt betegyék és kivegyék.”³⁸

Általánosságban is az önszegélyezést szolgálta a beteg céhtagok támogatása. A gondoskodás olyan apró részletekre is kiterjedt, mint a gyertyavilág költsége, amelyet ugyancsak a céh vállalt magára.³⁹ Az egyedülálló beteg céhtagokat felváltva vigyázták és gondozták-táplálták, eltartásukra ugyanakkor támogatást biztosítottak a társulat „tőkepénzéből”. A betegség esetén nyújtandó segélyezésről a mesterlegények maguk is gondoskodtak: „...ha betegségében az ő költségében megfogyatkozna, a ládából 25 vagy 50 krajcárt adgyanak neki költsön és ha meggyógyul annakutánna tartozzék a kölcsönzött pénzt négy hétre megfizetni” – írja a zilahi tímárlegények 1807. évi céhstatútuma.⁴⁰ A zilahi csizmadia céh 1759. évi szabályzat 14. pontja kimondta: „Ha mikor valamelyik a Czéh béliek

35 *A céhes élet Erdélyben.* 279.

36 Szádeczky: i. m. II. 171–172.

37 *A céhes élet Erdélyben.* 37.

38 Rajka: i. m. 142.

39 Pascu: i. m. 326.

40 Kovách: i. m. 197.

közül erőtlenségére jutna, vagy Szeme Világában meg fogyatkoznék, úgy hogy nem mívelhetné maga a Mívét, mind az által míveltetni akarna, Legény nélkül meg nem kell fogyatkoztatni, a vagy a Czéhből meg kell segíteni, és ha ugyan annyira el esnék és meg fogyatkoznék, hogy háza népe, sem egyéb gongya viselője nem volna, tehát egy ifjú mestert tartozzék a Czéh mellé rendelni, kivált képen éjjelre.”⁴¹ Az, hogy a megrendült egészségű céhmester legényt választhat a céhtagok közül, már a nagybányai kupáscéh 1716. évi szabályzatában szerepel.⁴² A fogarasi csizmadiacéh 1622. évi szabályzata is kimondja, hogy „Az szegény beteg mesterekre és legényekre is és inasokra az céhmesterek gondot viseljenek és az céh költségéből hozzá látogatót, orvosságot és mindennapi eledelket és egyéb költségeket illendő szükségekre szerezzenek és adjanak.”⁴³ Az aradi tímárlegények 1818. évi statútuma szerint a „megbetegedett mesterlegényre, ki elszegényülése miatt magával is jót tehetetlen, gondja légyen a dékánynak az ifjúság jövedelméből szükséges költséget adni...”⁴⁴

A kolozsvári szabó céh legényeinek társasága is gondoskodott beteg társairól. A beteget két-két legény éjjel-nappal gondozta, ellátására pedig 25, sőt 50 krajcár kölcsönt biztosítottak neki, amit felgyógyulása után a kölcsönző hat hét alatt visszaadni tartozott. Ha a legény meghalt, megmaradt javaiból eltemették, ha pedig nem volt értékesíthető vagyona, a temetés költségeit a legények társulásától fedezték.⁴⁵

A temetés anyagi fedezete és a végtisztességen való részvétel a céhtagok vallási, erkölcsi, becsületbeli kötelessége volt. Érdemes idézni ezzel kapcsolatban a marosvásárhelyi ötvös céh 1632. évi szabályzatának 21. cikkelyét: „Mint hogy mind a tisztességes rendtartás s mint pedig a kegyesség azt kívánja, hogy ki-ki mind az halottnak is utolsó tisztességeket megadja és jó reménység alatt az embernek következő dicsőségre való feltámadását higgye, erre nézve ki-ki az mesterek közül személye szerént jelen légyen, az sírás az ifjú mestereknek tiszték lészen...”⁴⁶

A halott céhtag tisztességes „eltakarítására”, temetésére, a „testhordásra”, ha a szükség úgy kívánta, a céh társulásától pénzt fordítottak. A céhmestert a céh költségén temették el. A halottat a fiatal mesterek vitték a temetőbe, előzőleg pedig ők ásták meg a sírgödöröt is.⁴⁷ A zilahi fazekasok 1834. évi szabályzata értelmében a céhmesternek és asszonyának temetésére segély járt. („Ha

41 Kovách: i. m. 175.

42 *A céhes élet Erdélyben.* 246.

43 Uo. 196.

44 Uo. 297.

45 Rajka: i. m. 144.

46 Szádeczky: i. m. II. 127.

47 Kovách: i. m. 197.

valamely mesterembernek vagy Mesterasszonynak halála történik, tartozik a Czéhmaster a Czéh pénztárából adni az eltakarításra egy Rh./rénes/ forintot” – mondja ki a céhszabály. Hasonló értékű segélyt kaptak akkoriban a zilahi mészároscéh mestereinek özvegyei.⁴⁸⁾ Az aradi tímárlegények 1818. évi rendtartása a temetés költségeinek anyagi fedezését a céhtagokon túl kiterjesztette a mesteremberek feleségére és gyermekeire.⁴⁹ A kolozsvári szabó céh is már a középkortól kezdve külön temetkezési intézetet tartott fenn.⁵⁰

A céh közösségi megnyilvánulásaként értékelhető az is, hogy a céhmaster iránti tiszteletből családjáról, özvegyéről és gyermekeiről is igyekeztek gondoskodni. A gondoskodás fontos formája volt az a szabály, hogy a mester halála esetén az özvegynek egy időre (rendszerint egy évre) joga volt legényeivel férje műhelyében a munkát folytatni. Más esetben a műhely fenntartását az özvegynek addig engedélyezték, amíg elhunyt férje nevét viseli. Megengedték, hogy az elhalálozott férj egyik jóra való mesterlegénye a gyászév letelte után az özvegyet feleségül vegye és a műhelyben a termelőmunkát tovább vezesse és végezze. Az elhunyt céhtag gyermekének olyan kiváltságot biztosítottak, hogy a megszabott határidő előtt mesterré váljék, a mesterré avatás költségeinek egy része alól is mentes volt. Ugyancsak kiváltságban részesült az elhalálozott mester leánygyermek, akinek jövődéli férje bizonyos előnyökre számíthatott. Így például, amennyiben a férj elhalt apósa céhének tagja volt, a mesteravatás taxájának csak felét tartozott megfizetni, ugyanakkor – amennyiben fiú örökös nem volt – az árván maradt lány örökölte atyja műhelyének felszerelését, szerszámain. Mindez a céhek kasztszellemének, összetartásának, szolidaritásának a megnyilvánulása volt⁵¹, a termelőmunka folytonossága biztosításának és a kölcsönös segélynyújtás szellemének beszédes jele. Hasonló rendtartást követett a zilahi csizmadia céh is, kimondva: „a megmaradott özvegyet pedig Legény nélkül meg nem kell fogyatkoztatni, míg az Ura nevit tisztességesen viseli.”⁵² A megsegítés valamennyi formáját egyesíti magában a zilahi mészároscéh XVIII. századból származó statútuma, miszerint: „Ha mikor valaki céhbeli mesteremberek közül meghal, ide értetődően felesége, úgy özvegye is, tartozik a céh segítségével lenni, sírásokat rendelni, halála előtt betegágyában virrasztókat adni és meghalván, tisztességesen eltemettetni és egész céhnek a temetésre elmenni, az özvegyét temetéskor egy forinttal megsegélleni...”⁵³

48 Kovách: i. m. 180; *A céhes élet Erdélyben*. 268.

49 *A céhes élet Erdélyben*. 297.

50 Rajka: i. m. 36.

51 St. Pascu: i. m. 326–327.

52 Kovách: i. m. 175.; *A céhes élet Erdélyben*. 267.

53 *A céhes élet Erdélyben*. 268.

A zilahi mészáros céh XVIII. század végi szabályzata ennél sokkal több lehetőséget biztosított az özvegyen maradt mesternének, kimondva a 16. articulusban: „Ha valamely Mester Ember a Czéhbeliek közzül meg hal, az árva Özvegye meg holt urának holtá után is Mészáros Meterséget maga szerint és rendi szerint mind addig fojtathassa, míg meg holt Urának nevit viseli és a Czéhet fen tartya, és egyéb Czéhbeli beneficiummalis élhessen, ha pedig az ilyen özvegy kívánnya és Legény lészen, tartozik a Czéh adni néki a Czéh Mester után.” A 19. cikkely pedig a temetés alkalmával nyújtott segély felől intézkedik: „Ha mikor valaki a Czéhbeli Mester Emberek közzül meg hal (ide értetődve Felesége vagy Özvegye is), tartozik a Czéh segítséggel lenni, sír-ásókat rendelni, halála előtt beteg ágyában virrasztókat adni és meg halván tisztességesen el temettetni és az egész Czéhnek a Temetésre el menni, az özvegyet temetéskor egy forinttal megsegélleni...”⁵⁴

Hasonló intézkedéseivel Zilah mezővárosa felsorakozik olyan fontos erdélyi ipari-kereskedelmi központok mellé, mint Brassó, Nagyszeben vagy Kolozsvár, amelyeknek céhszabályzata törvényként írta elő az önszegélyezést, el egészen a tagtársat megillető tisztos eltemettetésig.

Kolozsváron alakult egy tömörülése, melyben a XVIII. században már az önszegélyezés, szövetkezet és vállalkozás, fejlettebb pénzgazdálkodás elemei keverednek. A városban már két évszázada létezett Kalandos céhről (más néven Kalandos Társaság, Kalandosok Társasága) van szó. Kolozsvár földműves hóstáti városlakóinak temetkezési társulata, a Kalandos Társaság már a XVI. században ősi rendtartás pontjaihoz igazodva, önszegélyezési alapon működött.⁵⁵ A Társaság vállalkozási jellegére utal viszont a kolozsvári ötvösök 1764. évi rendtartása, ahol ezt olvashatjuk: „Midőn a szabados úristen valakit a becsületes ötves czéhből, vagy valakinek hozzátartozóját az halál által kiszóllítja e világból, a keserves hírré tévén viszont a kolcsos mesternek, indilate küldjön a kolcsos mester két vonás forintokat a becsületes belső Kalandos Czéh Apjának, mely két forintokért tartozzanak minden haladék nélkül becsületes sírásókat rendelni, kik is a keserves házhoz menvén a sírásásnak kimutatásáért, tisztességes sírt ássanak a keservesek kívánságok szerint, akár ó, akár új sir légyen. Mely említett két forintokat az ötves ifjak minden temetésen a kolcsos mester kezénél hagyjanak a jövendő temetés szükségére.”⁵⁶ A tömörülés tartós voltára világít rá, hogy a Kalandos Társaság – mutatis mutandis – egészen 1948-ig létezett, Kismező utcai temetőjük pedig a mai napig sírkertül szolgál.

54 Kovách: i. m. 192.

55 Részletesen l. Kiss András: Kalandosok. Kalandos-temető Kolozsvárt. In: *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994. 83–102.

56 Szádeczky: i. m. II. 183–187.

Az önszegélyezés emlékezetre méltó formáit alakította ki az egymással társuló ember a „bányászat” területén is, amelynek olyan nagy múltja van Erdély földjén. A „bányák éjjelén” dolgozó munkások ezer veszélynek kitéve nemegyszer szerencsétlenség áldozatai lettek, a föld alatti munkától, a fertőzött-vizegyőős levegőtől, rossz táplálkozástól megbetegedtek s többnyire idejekorán elpusztultak. Mindez elég indokot szolgáltatott arra, hogy a veszélyeztetett bányász népesség társadalmi összefogással segítsen magán, megfelelő kereteket keressen és szervezkedjen.

A bányászatnál a foglalkozás olyan természetű, hogy nemcsak gyakoribb és munkával kapcsolatos baleseteket idéz elő, hanem rendes körülmények között is károsan befolyásolja a munkás egészségi állapotát, nagyon igénybe veszi és felőrli fizikai erejét. Mindezek következménye pedig a gyakori megbetegedés és korai rokkantság. Ilyen esetekben, ha a bányász segítségben nem részesülne, úgy mind maga, mind családja nyomorba jutna. Hasonló helyzet elkerülésére a bányászság a legrégebb időktől fogva szükségét érezte annak, hogy hatékony intézményeket hozzon létre. A felismerés arra vezetett, hogy a bányászréteg tömörülést teremtett. Olyan intézményt, amely arra alkalmas, hogy a bányászok egymáson a hivatásból eredő bajok, betegségek eseteiben kölcsönösen segítsenek. Ez az önszegélyezés kezdetben abból állott, hogy minden bányász időszakonként, különösen fizetés idején, közös elhatározással megszabott pénzjárulékot szolgáltatott be a közös perselybe, az ún. „társládába”.

A bányászság önszegélyezésének sajátos formája, a társláda (Bruderlade) intézménye, az időközben megszűnt bányászcéhek segélyező funkcióját vitte tovább. Az így összegyűjtött pénzösszegeket külön választott bizalmi tagtársak, a „vének” őrizték, és ha valaki segélyre szorult, akkor ők adták ki neki a megállapított segélyt. Idővel az ilyen segélypénztárak rendeltetését kibővítették. Ennek rendjén azt olvashatjuk a régi feljegyzésekben, hogy nemcsak a beteg vagy rokkant tagokat részesítették kellő támogatásban, hanem ezen kívül vallásos célokra, közös multságokra is áldoztak, és az elhaltak temetéséről is gondoskodtak.

Neve is mutatja, hogy ez az anyagi-segélyezési rendszer, a „társláda” (Bruderlade) német földről vándorolt hozzánk. Okiratos tanúság szerint az egyik legrégebbi társpénztár német földön, Freibergben már 1400-ban létezett. Kezdetben vallási célokat szolgált, de később kiszélesítették működését. Ennek megfelelően bányászszülők tehetséges gyermekeinek neveltetésére és kiképzésére is nyújtott segélyt, sőt még nászajándékra is jutott a pénztárból. Mindenesetre a társpénztárak erős várai voltak a bányásztestvériségnek, összetartozásnak, szolidaritásnak.

A „társláda” intézménye minálunk is a középkorba nyúlik vissza, Selmecebányán például már a XVI. században létezett. A selmecebányai 1600. évi statútum a társpénztár igazgatását már rendes választmányra bízta. A befizetésre nézve előírták, hogy minden bányamunkás heti béréből egy krajcár levonassék. A bevándorolt új bányász első heti béréből a kereset 1/4 részét vonták le, hogy tetemesebb pénzalapja legyen. Ugyanilyen járulék fizetésére kötelezték azt a bányamunkást, aki, a társpénztár kötelékéből kilépve, újra tagságát kérné.⁵⁷

Ismeretes, hogy Felsőbánya bányászása már 1581-ben céhvel dicsekedhetett. Ezzel a város bányásztársadalma tagja lett egy olyan középkori korporatív szervezetnek, mely a bányászok betegsegélyezését és haláluk esetén eltemetésüket is felvállalta. Az egy évre választott két-két céhmester és tizedes felügyelete alatt a bányászceh minden tagja hetente egy-egy dénárt fizetett a céhkaszába. Az így összegyűlt tőkéből minden céhtag betegsége idejére heti 33 dénárnyi segílyt igényelhetett, temetés céljára pedig támogatást. A nagybányai társpénztár feladata az volt, hogy a bányászok által összeadott pénzekből betegség, rokkantság és öregség esetére segílyt juttasson a rászorulóknak. Hasonló rendeltetést töltött be a „legénységi pénztár” is. Jellemző, hogy a nagybányai társládának a tőkéje 1848-ban meghaladta a 60 000 pengő forintot, ami a tagok létszámát tekintetbe véve azt jelentette, hogy egy-egy bányásznak a tőkéje meghaladta a 200 pengő forintot. (Összehasonlításképpen: az említett 200 pengő forintnyi összeg tetemes érték volt, mert egy bányamunkás kb. egy évi átlagkeresetének felelt meg.)⁵⁸

Hasonló önszegélyezési társulás a sóbányászatban is megtalálható. A régmúltat idézik Balás Emil, tordai sóbányahivatali főnök szavai, melyet a Torda város monográfiáját megíró és az ősi aknák sóvágóinak életét megörökítő Orbán Balázs jelentetett meg: „Anyagi tekintetben előhaladást eszközöl a bányamunkásoknál a társpénztár, melyből pénzt kapnak kölcsön 5%-os kamatra... A társpénztár 22 000 forint vagyonnal bír.”⁵⁹ A monográfiából tudjuk meg, hogy 1886-ban a tordai sóaknáknál az össz személyzet mindössze 56 tagból állott, amiből 46 volt bányamunkás. A bányamunkások „sóvágó-társaság nevezet alatt egy társaságot képeznek és külön társpénztárral bírnak, melyre nézve egy, a felsőbbség által megerősített szabályzat /Statut/ létezik, mely szerint minden munkás köteles minden 1 Ft munkabére után 6 krajczárt

57 Oczwirk Nándor: *A magyar bányászat munkáskérdései*. Budapest, 1914. 6–8., 42–43.

58 Csetri Elek: A Nagybánya-környéki munkásság az 1848–49-es forradalomban. In: *1848. Arcok, eszmék, tettek*. Tanulmányok. Bukarest, 1974. 109–110., 113–114.

59 Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Budapest, 1889. 392; II. kiadás. Az utószót írta Lászlóffy Aladár. Budapest, 1986. II. 302–303.

ezen társpénztárba fizetni, melyből az első két osztály ingyen orvoslást, a betegnapokra betegpénzt, pénzbeli kölcsönt, vagy segélyezést, valamint ók, özvegyeik és árváik nyugbért, neveltetési ellátást, vagy kegyadományokat élveznek.”⁶⁰ Ismeretes, hogy az egymás megsegítésén alapuló bánya-társpénztárak gyökerei a középkorba nyúlnak vissza.

A reformkor azonban „új időknek új dalaival”, a szövetkezés modernebb formáival, intézményeivel indult útnak. Annál inkább, mivel Erdély előrehaladása a feudalizmus általános válságán belül a XIX. század elején a hitelrendszerben is radikális változtatásokat követelt. A megoldandó problémák közé rangsorolták a tőke, a pénz lassú és kismértékű felhalmozódását, az adósságterhek növekedését és egészében a hitelgazdaság válságát. Kérdéskörünk elemzését Magyarország viszonylatában Széchenyi István végezte el korszakalkotó művében, Erdélyben pedig elvbarátja, Wesselényi Miklós jutott hasonló következtetésekre. „A köznép – írja Wesselényi –, hogy nem gazdagabb, épen olyan kevésbé csudálhatni, mint hogy rossz eledelen rágódó s elcsigázott igás lovak nem kövérek /.../. De hogy a birtokosok, kik közül némelyek csak nem tartományokkal bírnak, s kikért átaljában mindazon gazdasági munkák, mellyet más nemzetbeli gazdák csak kész pénzzel tétethetnek, szolgáló embereik pénz nélkül megtesznek s kiket semmi adó, semmi közteher viselés nem nyom – hogy ennyi áldás mellett is, mondom, hazánkban a birtokosok nem csak ritkán gazdagok, de többnyire adósság örvényében fuldokolnak; s hogy majd mindnyája pénznemlélet panaszol s azért kénytelen a leghasznosabb gazdasági javításokkal felhagyni, sőt a megélhetés gondjai szorongatási közt kínlódik: ez szinte megfoghatatlan.”⁶¹

Valóban óriási adósságterhek halmozódtak fel. A Gr. Bánffy György neves gubernátor halála utáni esztendőben, 1823-ban közel 200 000 pengő forintnyi adósságot hagyott örököseire, egy másik nagybirtokosnak, br. Bánffy Józsefnek pedig adósságai 1845-ben meghaladták a 300 000 forintot.⁶² A számos nemzetiséggel dicsekedhető família harmadik tagja, gr. Bánffy Dénes, halálakor (1780) még ennél is többet, mintegy 350 000 forintnyi adósságot halmozott fel.⁶³

Ha a fentiek szélsőséges esetek is, a birtokos osztály eladósodása és a hiteligény sokakat érintett. Természetesen voltak birtokosok, akik jó gazdálkodásukkal túntek ki. Köztük Wesselényi Miklós, aki modernizálta birtokát, s a hagyományos termékeken kívül nagy mennyiségű gyapjút és hamuzsírt adott el és bekapcsolódott a korabeli hiteléletbe. Ugyanúgy gr. Gyulay Lajos, aki

60 Uo.

61 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest /Lipcse/, 1833. 177–178.

62 Imreh István: *Hitelintézet-alapítási törekvések a reformkori Erdélyben*. Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850). Budapest–Kolozsvár, 1999. 301.

63 Uo.

gazdasága korszerűsítése mellett jelentős tőkét gyűjtött össze (amiből még örmény kereskedőknek is kölcsönzött), vasbányát és kohót alapított, pincéiben 90 000 veder bort is tárolt, közlekedés híján azonban alig tudott belőle valamit is értékesíteni.⁶⁴ A szász nagyvárosokban működő görög–román kereskedőtársaságok sorában a brassói Gremiul Levantin milliós rénes forintban mérhető csereforgalmat bonyolított le csak a román fejedelemségekkel.⁶⁵ Magyarország, Erdély és a román fejedelemségek azonban csak átmenetet jelentettek, hiszen a brassói kereskedőtársaság áruai Bécsig és Konstantinápolyig, sőt azokon túl jutottak el Nyugat és Kelet piacaira.⁶⁶

Az általánossá vált pénzügyi válság, pénzsűke és eladósodás az ősiséggel szemben váltójogi törvényt és telekkönyv bevezetését kívánta meg. Brassai Sámuel, Széchenyi lelkes erdélyi híve azt hirdette: „Jusson eszedbe: az idő pénz, a hitel pénz s a pénz szaporító természetű.”⁶⁷

Míg azonban a fentiek megszületése és érvényesülése váratott magára, a reformkor talaján a „társulási szellem”, a közösségi összefogás meghozta első szerény eredményeit. Közöttük a legnevezetesebb a híres észak-amerikai utazó, Bölöni Farkas Sándor kezdeményezéséből 1825-ben alapított kolozsvári Gondoskodó Társaság. Valószínűleg nyugati útja, közelebről az angol takarékpénztár vagy önszegélyző társaság (Friendly Society) és az észak-amerikai, a szenvedő emberiség segedelmezésére „alakult társaságok” nyomán fogantott meg Bölöniben az erdélyi emberbaráti tömörülés alapításának gondolata.

Bölöni az erdélyi vezető kormányzóhatóság, a Gubernium tisztviselőinek összeadott pénzéből alakította meg az „emberiségi intézetet”, társulatot. A Gondoskodó Társaság alapszabályzata 37 paragrafusból áll. Csak egy szűk tagságot tömörített: tagjai csak az Erdélyi Gubernium fizetett tisztviselői lehettek. Az alapító tagok száma nyolc. Célja a takarékoság, az eladósodottság elleni védekezés. A társaság anyagi korlátai magyarázzák, hogy a tagok havi két forintnyi betéttel járulnak hozzá a tőke gyarapításához, de a befizetést növelni lehet. A társasági alaptőkét gyarapítja a kölcsönadott összegek után befizetett 6%-os kamat.⁶⁸ Kölcsönt a nehéz helyzetbe jutott tagoknak nyújtott a kölcsönző intézmény. A Gondoskodó Társaság emberbaráti, segélynyújtási elgondolását az is tanúsítja, hogy gondoltak a megözvegyültekre, s az anyagi eszközök híján lévők temetéséről is gondoskodtak.

64 Csetri Elek: *Együtt Európában*. Debrecen, 2000. 183–220.

65 Imreh: i. m. 302.

66 Miskolczy Ambrus: *A brassói román levantei kereskedő-polgárság Kelet-Nyugati közvetítő szerepe (1780–1860)*. Budapest, 85–91.

67 Idézi Somai József: Brassai Sámuel, a közgazdász. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Kolozsvár, 2001. 94.

68 Imreh: i. m. 307.

A Gondoskodó Társaság a szerény kezdetek után a tagok száma és a tőkepénz tekintetében is szépen gyarapodott. Az 1825. évi 130 forint és 24 krajcárnyi alaptőke húsz év (1845) alatt 46 320,36 forintra ugrott.

Oberding József, az intézmény megörökítője, a Gondoskodó Társaságot hitelszövetkezetnek minősíti, ami azt jelenti, hogy a számbavett előzmények után szövetkezeti pénzügyi forma született Erdélyben. Olyan társulat, mely magában hordozza az anyagi érdekegyesítés, a társas élet, a társulási szellem olyan elemeit, amelyek az eljövendő szövetkezetek jellemvonásai.⁶⁹

A kolozsvári zászlóbontás után Erdélyben és a szomszédos magyarországi vármegyékben egymás után alakultak takarékpénztárak, így Aradon (1840), Szebenben (1841), Temesváron (1846), Nagyváradon és Szatmáron (1847).

Tőkéjük rohamos növekedése így alakult:

1840 – Arad: 4684 pengő forint, Nagyszeben: –;

1841 – Arad: 16 398 pengő forint, Nagyszeben: 5873 pengő forint;

1847 – Arad: 83 878 pengő forint, Nagyszeben: 995 786 pengő forint.⁷⁰

Ami azt jelenti, hogy Erdélyben, a céhek és bányahelyek dolgos tagjainak kezdeti önszegélyző társuládái után, most már egy szövetkezeti gondolatnak megfelelő intézményes forma született meg. A kezdeményezés az 1848-as forradalmat követően, a tőkés piacgazdaság feltételei között a modern termelő, kereskedelmi és hitelnyújtási szövetkezetek létrejöttét és fejlődését alapozta meg.

69 Oberding József György: A kolozsvári Gondoskodó Társaság. *Erdélyi Múzeum*. 1934. 1–6. sz. 80–107.

70 Imreh: i. m. 308.